

Ellen Meiksins Wood (12 Nisan 1942 - 14 Ocak 2016)

Uzun yıllar Kanada (Toronto) York Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü olarak çalıştı. Uluslararası saygın Marksist dergilerden *New Left Review*'un yayın kurulu üyesi (1986-1993), *Monthly Review*'un ise editörü (1997-2000) olarak çalıştı. *Sınıftan Kaçış* kitabıyla Isaac Deutscher Ödülü'nü (1988) kazandı.

Başlıca eserleri şunlardır:

- *Mind and Politics: An Approach to the Meaning of Liberal and Socialist Individualism* (1972), University of California Press. [Akıl ve Politika: Liberal ve Sosyalist Bireyciliğin Anlamı Üstüne Bir Yaklaşım.]
- *Sınıftan Kaçış: Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*, 1992, Akış ve Dönem Yayıncılık; 2006, 2011 ve 2018 Yordam Kitap.
- *Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy* (1988), Verso. [Köylü-Vatandaş ve Köle: Atina Demokrasisinin Temelleri.]
- *Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*, 2007, 2012 ve 2017, Yordam Kitap.
- *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, 2003, İletişim Yayınları; 2008 ve 2016, Yordam Kitap.
- (Neal Wood ile birlikte), *İşyan Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688*, 2008, Epos Yayınları.
- *Kapitalizmin Kökeni*, 2003, Epos Yayınları; 2021, Yordam Kitap.
- *Sermaye İmparatorluğu*, 2006, Epos Yayınları; 2014 ve 2016, Yordam Kitap.
- *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, 2008, 2013 ve 2020, Yordam Kitap.
- *Özgürlük ve Mülkiyet: Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, 2012 ve 2016, Yordam Kitap.

Eserin orijinal adı:

The Origin of Capitalism:
A Longer View
(Verso, Londra, 2002)

KAPİTALİZMİN KÖKENİ

Geniş Bir Bakış

Ellen Meiksins Wood

İngilizceden Çeviren:
A. Cevdet Aşkın

Yordam Kitap: 387 • **Kapitalizmin Kökeni** • Ellen Meiksins Wood

ISBN 978-605-172-417-1 • *Çeviri*: A. Cevdet Aşkın

Redaksiyon: Cem Somel • *Düzeltilme*: Cemre Cemri

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner

Birinci Basım: Mart 2021

© Ellen Meiksins Wood, 2003; © Yordam Kitap, 2020

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • **W**: www.yordamkitap.com • **E**: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

KAPİTALİZMİN KÖKENİ

Geniş Bir Bakış

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	11
Soru Geçştiriliyor	12
Fırsat mı Zorunluluk mu?	16
I. GEÇİŞ TARİHİ KURAMLARI	21
1 TİCARİLEŞME MODELİ VE BIRAKTIĞI MİRAS	23
Ticarileşme Modeli	23
Klasik Ticarileşme Modelinden Sonra	29
Dikkate Değer Bir İstisna: Karl Polanyi	34
Avrupa-Merkezciliğe Karşı	40
2 MARKSİST TARTIŞMALAR	47
Marx'ın Geçiş Üzerine Yazdığı	48
Geçiş Tartışması	50
Perry Anderson'ın Mutlakiyet ve Kapitalizm Üzerine Görüşü ..	57
3 MARKSİST ALTERNATİFLER	64
Brenner Tartışması	64
Brenner ve "Burjuva Devrimi"	76
E. P. Thompson	80
Özet	85
II. KAPİTALİZMİN KÖKENİ	87
4 TİCARET Mİ KAPİTALİZM Mİ?	89
Kent ve Ticaret	90
Temel İhtiyaç Malları Ticareti	96
Floransa ve Hollanda Cumhuriyeti	101

5 KAPİTALİZMİN TARIMSAL KÖKENİ	112
Tarım Kapitalizmi	112
Kapitalist Mülkiyetin Yükselişi ve “İslah” Etiği	123
Çitleme	126
Locke’un Mülkiyet Teorisi	127
Sınıf Mücadelesi ve Burjuva Devrimi	134
III. TARIM KAPİTALİZMİ VE ÖTESİ	141
6 TARIM KAPİTALİZMİ VE ÖTESİ	143
Tarım Kapitalizminin Altın Çağı	143
Tarım Kapitalizmi Gerçekten Kapitalist miydi?	148
Piyasaya Bağım ve Yeni Bir Ticaret Sistemi	152
Tarım Kapitalizminden Sanayi Kapitalizmine	160
7 KAPİTALİST EMPERYALİZMİN KÖKENİ	165
Kapitalizmden Önceki Emperyalizm	165
İrlanda: Yeni Bir Kapitalist Emperyalizm mi?	170
Sömürgecilik ve İslah İdeolojisi	176
Çitlemeden Sömürgeciliğe mi?	181
8 KAPİTALİZM VE ULUS DEVLET	187
Kapitalizmden Önce Avrupa’da Egemen Ülkesel Devlet	188
Kapitalist İngiltere’de Devlet	192
Kapitalizm ve Uluslararası İlişkiler	195
Kapitalizm ve Ulus Devlet	198
9 MODERNİZM VE POSTMODERNİZM	204
Kapitalizm ile Modernizmi Karşılaştırma:	
Fransa ve İngiltere	204
Postmodernizm	212
SONUÇ	216
DİZİN	222

TEŞEKKÜR

Birinci baskıda yorumları ve teşvikinden ötürü Neal Wood'a ve Monthly Review Press Yayın Yönetmeni iken beni kitabı yazmaya ikna eden ve hem yazıma hem de özellikle öze ilişkin son derece yararlı, konuya derinlemesine vâkıf eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan Chris Phelps'e teşekkür etmiştim. Esaslı biçimde gözden geçirilip genişletilen bu baskıda, ilgili konular üzerine yıllarca yaptığımız tartışmalar için ve yaptıkları kontroller ve yararlı önerilerinden dolayı George Comninel ve Robert Brenner'a teşekkürlerimi eklemek istiyorum (yine de gözden kaçan hatalar kuşkusuz bana aittir). Zorlukları aşarak yapabildiğimiz işbirliğinden ötürü Monthly Review Press'ten Martin Paddio'ya teşekkür ederim. Yapıcı eleştirileri ve *Historical Materialism*'in diğer editörleriyle birlikte sayfalarında bana bu kitabın temelini oluşturan fikirlerin bir kısmını ortaya koyma fırsatı verdiği için Verso'dan Sebastian Budgen'a da teşekkür ederim. Justin Dyer'a baskı öncesinde yaptığı dikkatli özenli tashihi ve Tim Clark'a da kitabı yayımlama sürecindeki etkin rehberliği için şükran borçluyum.

GİRİŞ

1980'lerin sonlarında ve 1990'larda "komünizmin çöküşü" pek çok kişinin eskiden beri inandığı şeyleri doğrulamış görünüyordu: Kapitalizm insanlığın doğal durumudur, doğa yasalarına ve insanın fitratına uygundur ve o doğa yasalarından ve doğal eğilimlerden herhangi bir sapma ancak felaketle sonuçlanır.

Çöküşün ardından gelen kapitalist zaferi sorgulamak için elbette pek çok neden var. Bu kitabın ilk baskısının girişini yazdığım sırada dünya hâlâ Asya krizinin darbesinin etkisi altındaydı. Bugün ABD'de gazetelerin finans sayfaları durgunluk belirtilerini endişeyle izlerken eski kapitalist konjonktür devirlerini yeniden keşfediyorlar; oysaki bizi bu devirlerin geçmişte kaldığına inandırmaya çalışıyorlardı. Bu iki olay arasında geçen sürede, kendilerini gururla "antikapitalist" olarak vasıflandıran insanlar dünyanın değişik bölgelerinde bir dizi coşkun gösteri yaptı. Gösterilere katılanların pek çoğu "küreselleşmenin" ya da neoliberalizmin kötülüklerini kapitalizmin esas sabit doğasından ayırma eğiliminde, ama aslında insani ihtiyaçlar ile kâr gereksinimleri arasındaki çatışmanın farkındalar; çelişki, zengin ile yoksul arasında büyüyen uçurumdan artan ekolojik tahribata kadar her şeyde kendini gösteriyor.

Kapitalizm, geçmişte tekrar tekrar düştüğü krizlerden çıkmayı her zaman başardı ama her çıkışında daha da kötü yeni krizlerin temelini attı. Yıkımı sınırlı tutmak ya da telafi etmek

için ne çare uygulanırsa uygulansın milyonlarca insan, genellikle, krizden çektiği gibi bulunan çarelerden de mağdur oldu.

Kapitalist sistemdeki zayıflıkların ve çelişkilerin giderek su yüzüne çıkması, günün birinde onu eleştirmeden destekleyenlerden bazalarına, bir alternatif bulmak gerektiğini düşündürebilir. Ne var ki alternatifi olmadığı ve olamayacağı inancı yerleşerek özellikle Batı kültürüne kök salmıştır. Bu kanaat hem kapitalizmin iddialı ideolojik söylemine dayanıyor, hem de tarihe (yalnızca kapitalizm tarihine değil, genel olarak tarihe) ilişkin sımsıkı sarıldığımız bazı inançlarımıza dayanıyor. Sanki tarihsel hareketin varış noktası hep kapitalizm olmuştur; dahası bizzat tarihi yönüne de başlangıcından itibaren kapitalizmin “hareket yasaları” yön vermiştir.

SORU GEÇİŞTİRİLİYOR

Kapitalizm, hayatın en temel gereksinimlerine varana dek mal ve hizmetlerin kâr amaçlı mübadele için üretildiği, insanın işgücünün bile piyasada meta olarak satıldığı, ekonomide bütün öznelerin piyasaya bağımlı olduğu bir sistemdir. Bu sadece işgücünü ücret karşılığında satmak zorunda olan işçiler için değil, aynı zamanda işgücü de dahil, girdi alımında ve kâr etmek için ürün satışında piyasaya bağımlı olan kapitalistler için de geçerlidir. Kapitalizm diğer toplumsal formasyonlardan, üreticilerin üretim araçlarına erişmekte piyasaya bağımlı olmasıyla farklıdır (örneğin piyasa dışında toprağına doğrudan sahip olan köylü böyle değildir). Kapitalizmde hasılaya el koyanlar, feodal beylerin köylülerden artık emek koparmasını olanaklı kılan askerî, siyasi ve adli güç gibi “ekonomi dışı” doğrudan el koyma araçlarını kullanamaz; bunun yerine piyasanın saf “iktisadi” mekanizmalarına dayanmak zorundadır. Bu sistemin ayırt edici özelliği piyasaya bağımlılık olduğundan rekabet ve kâr maksimizasyonu hayatın temel kurallarıdır. Bu kurallar

nedeniyle kapitalizm, teknik araçlarla işgücünün üretkenliğini artırmaya güdülenen, benzersiz bir sistemdir. Kapitalizm, toplumsal çalışmanın büyük kısmını mülksüz işçilerin yaptığı bir sistemdir, işçi geçinebilmek ve çalışabilmek için gerekli araçlara erişmek maksadıyla işgücünü ücret karşılığında satmak zorundadır. İşçiler toplumun ihtiyaç ve isteklerini karşılarken aynı zamanda işgücünü satın alanlar hesabına kâr üretir. Nitekim mal ve hizmet üretimi sermaye üretimine ve kapitalist kâr üretimine tabidir. Başka bir ifadeyle, kapitalist sistemin temel amacı sermaye üretmek ve onu artırmaktır.

İnsanların maddi ihtiyaçlarını bu şekilde sağlayan sistem, maddi yaşamı ve toplumsal üretimi sağlayan tüm önceki düzenlerden farklıdır. Bu farklı sistem insanların yeryüzünde ortaya çıkmasından beri geçen zamana kıyasla çok kısa bir süredir mevcut. Sistemin köklerinin insan doğasında olduğunu, insanların eski çağlardan beri faaliyetlerine devam ettiğini ısrarla ileri sürenler bile onun gerçekte erken modern dönemden önce ve Batı Avrupa dışında görüldüğünü iddia etmez. Gerçi bunlar önceki dönemlerde kapitalizmi bölük pörçük tespit edebilir; ya da kapitalizmin başlangıcını Orta Çağ'da çökmekte olan feodalizmin ufkunda beliren ama henüz feodal sınırlamalarla kısıtlanmış bir tehdit olarak teşhis edebilir; ya da ticaretin yayılması ile ya da coğrafi keşiflerle, sözgelimi Kolomb'un on beşinci yüzyıl sonundaki keşifleriyle başladığını söyleyebilirler. Kimileri bu erken biçimleri "proto-kapitalizm" olarak adlandırabilir ama kapitalist sistemin gerçekten on altıncı ya da on yedinci yüzyıldan önce mevcut olduğunu öne sürecek pek az kişi çıkar. Bazıları ise kapitalizmi on sekizinci yüzyıla, yahut on dokuzuncu yüzyıla (sanayi kapitalizmi olarak olgunlaştığı yüzyıla) yerleştirir.

Yine de sistemin tarihte ortaya çıkışını açıklayanlar, genel olarak, kapitalizmi daima var olan eğilimlerin doğal gerçekleşmesi olarak görmüştür. Bunda bir paradoks var. Kapitaliz-

min ortaya çıkış tarihine dair ilk anlatılardan itibaren, hemen hepsi söze bizzat açıklanması gereken şeyi varsayarak başlar. Kapitalizmin kökenine ilişkin açıklamaların neredeyse istisnasız tümü birer kısırdöngüdür: Ortaya çıkışını açıklamak için kapitalizmin önceden zaten var olduğunu farz ederler. Kapitalizmi ayırt eden kâr maksimizasyonu güdüsünü izah etmek için evrensel bir kâr maksimizasyon rasyonalitesi varsayarlar. Kapitalizmin teknik araçlarla işgücünün üretkenliğini artırma güdüsünü açıklamak için de işgücü üretkenliğinde sürekli, neredeyse doğal bir teknolojik iyileşme olduğunu varsayarlar.

Soruyu cevaplandırılmış sayan bu açıklamaların kökü klasik ekonomi politikte ve Aydınlanma'nın ilerleme anlayışındadır. Hepsinin betimlediği tarihsel gelişmede, kapitalizmin ortaya çıkışının ve olgunlaşmasının ilk işaretleri insan rasyonalitesinin ilk belirtilerinde, *Homo sapiens*'in ilk kez alet kullanmasıyla başlayan teknolojik ilerlemede ve insanların kadim zamanlardan beri yaptığı mübadele eylemlerindedir. Tarihin nihai hedefine yani "ticaret toplumuna" ya da kapitalizme yolculuğu uzun ve çetin olmuş, karşısına çok sayıda engel çıkmıştı. Ama ilerleyişi yine de doğal ve kaçınılmazdı. Öyleyse "kapitalizmin yükselişini" açıklamak için onun ileriyeye hareketini köstekleyen çok sayıda engelin (bazen tedricen, bazen aniden devrimci şiddetle) nasıl ortadan kaldırıldığını açıklamak yeter.

Kapitalizme ve başlangıcına ilişkin çoğu anlatıda aslında bir başlangıç yoktur. Kapitalizm daima bir yerlerde mevcuttur, fakat büyüebilmesi ve olgunlaşabilmesi için zincirlerinden –örneğin feodalizmin prangalarından– kurtulması gerekir. Bu prangalar genelde politiktir: Feodallerin asalak iktidarındır ya da otokratik bir devletin kısıtlamalarıdır. Kimi zaman da kültürel ya da ideolojiktir, başka dinden olmak gibi. Kısıtlamalar "iktisadi" faillerin serbest hareket etmesini ve iktisadi rasyona-

litenin serbestçe gerçekleşmesini sınırlar. Bu ifadelerde yer alan “iktisadi” terimi mübadele ve piyasa ile bağlantılı anlamındadır; burada kapitalizmin tohumlarının en ilkel mübadele eylemlerinde, her türlü ticarete ve piyasa faaliyetinde bulunduğu yolundaki varsayımı fark ediyoruz. Bu varsayım tipik olarak başka bir varsayımla, tarihin neredeyse doğal bir teknolojik gelişme süreci olduğu varsayımıyla bağlantılıdır. Öyle ya da böyle kapitalizm, piyasaların genişlemesinin ve teknolojik gelişmenin kritik düzeye ulaştığı, servetlerin yeterince birikip kârlı alanlara yatırılabilirdiği yerde ve zamanda az çok doğal bir şekilde ortaya çıkar. Marksist açıklamaların birçoğu özünde (prangaları kıran burjuva devrimlerin ilavesiyle) aynen böyledir.

Bu açıklamalar sonuçta kapitalist olan ile kapitalist olmayan toplumlar arasındaki *sürekliliği* vurgulayıp, kapitalizmin *özgüllüğünü* inkâr eder ya da gizler. Mübadele aşağı yukarı ezelden beri yapılageldi, besbelli kapitalist piyasa da bunun devamıdır. Bu muhakemede kapitalizme özgü sürekli üretim güçlerini köklü dönüştürme gereksinimi, tarih ötesi, neredeyse doğal evrensel eğilimlerin devamı ve hızlanması telakki ediliyor. Bu nedenle sanayileşme de insanlığın en temel eğilimlerinin kaçınılmaz sonucu oluyor. Öyle olunca kapitalizmin soyağacı doğal olarak ilk Babilli tüccardan başlıyor, Orta Çağ kentsoylusundan geçerek erken dönem modern burjuvaya ve nihayet sanayi kapitalistine uzanıyor.¹

Bu anlatının bazı Marksist versiyonlarında benzer bir mantık var. Gerçi yeni versiyonlarında anlatı genellikle kentten kırsala kaymaktadır; tüccarın yerini, büyüyerek tam bir kapitalist olma fırsatını kollayan kırsal meta üreticileri, küçük ya da orta çiftçiler almaktadır. Bu anlatıda küçük meta üretimi feodaliz-

1 *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States* (Londra: Verso, 1991) [*Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme*, Yordam Kitap, 2007] kitabımda bu tarih modeline “burjuva paradigması” adını verdim.

min zincirlerinden kurtularak az çok doğal bir şekilde büyü-
yüp kapitalizme dönüşür; küçük meta üreticileri yeter ki fırsat
bulsun, kapitalist yolu tutar.

Bu beylik tarih anlatılarında insan doğasına ve insanların
fırsat verildiğinde nasıl davranacağına dair açık ya da örtük
belirli varsayımlar var. Deniyor ki insanlar daima mübadele
eylemleriyle kâr maksimize etme fırsatlarından yararlanmakla
kalmaz, bu doğal eğilimi gerçekleştirmek için işgücü verimini
artırmak amacıyla üretim düzenini ve araçlarını devamlı geliştiren
çalışır.

FIRSAT MI ZORUNLULUK MU?

O halde klasik modele göre kapitalizm, olanaklı olduğu
yerde ve zamanda yakalanacak bir fırsattır. *Fırsat* kavramı ka-
pitalist sistemin beylik algılanışında çok önemlidir. Günlük
dilimize dahi yerleşmiştir. Kapitalizmin bağrındaki “piyasa”
kelimesinin yaygın kullanımını düşünün bir kere. Sözlükte *pi-
yasa* kelimesinin hemen hemen tüm tanımları *fırsatı* çağrıştırı-
yor: Piyasa, somut bir alan ya da kurum olarak, satma ve satın
alma fırsatlarının mümkün olduğu bir yerdir; soyutlandığında
piyasa satış olanağıdır.* Mallar “bir piyasa bulur”. Talep oldu-
ğunda bir hizmet ya da metanın piyasası var deriz, bu da onun
satılabileceği ve satılacağı anlamına gelir. Piyasalar satış yapmak
isteyenlere “açıktır”. Piyasa “satın alma ve satma koşullarını ve
fırsatlarını” temsil eder (*The Concise Oxford Dictionary*). Piyasa
teklifi ve *seçme* olanağını ima eder.

* “Pazar” satıcılar ile alıcıların bir araya geldiği, malların ortada sergilendiği,
alıcılar ile satıcıların yüz yüze temas ederek alışveriş yaptığı bir kurumdur.
Pazarın toplandığı bir mekân vardır. “Piyasa” ise bir malı veya hizmeti sa-
tanlar ile bunu satın alanlar arasındaki *ilişkiler* ve bu ilişkileri düzenleyen
kurallardır. Mekânı yoktur. Pazar, İlk Çağ’dan beri işleyen bir kurumdur;
piyasa ise kapitalizmle ortaya çıkmış bir kurumdur. İngilizcede pazar-piyasa
ayırımı yoktur: *Market* kelimesi her iki anlamda kullanılmaktadır. Yazarın
bu paragraftaki cümleleri İngilizcedeki bu muğlaklığı yansıtmaktadır. –red.

Peki piyasa güçleri nedir? Güç, baskıyı çağrıştırmaz mı? Kapitalist ideolojide piyasa zorlama değil, zımnen özgürlük demektir. “Rasyonel bir ekonomide” arz talebi karşılar, insanların özgürce seçebildiği meta ve hizmetleri sunar; rasyonel ekonomiyi sağlayan mekanizmalar bu özgürlüğü de temin eder. Söz konusu mekanizmalar piyasanın öznesiz “güçleri”dir, eğer bunlar herhangi bir baskı yapıyorsa bu sadece iktisadi failleri seçimlerini ve fırsatlarını maksimize etmeye ve “rasyonel” davranmaya zorlama şeklindedir. Bu, fırsat ve seçim için en iyi koşulların kapitalizmde gerçekleştiği, yani “piyasa toplumu”nun doruğunda gerçekleştiği anlamına gelir. Piyasaya ne kadar çok mal ve hizmet arz edilirse bunları o kadar çok insan özgürce satın kazanç sağlar, ve o kadar çok insan özgürce istediği malları seçerek satın alabilir.

Bu düşünüşte yanlış olan nedir? Bir sosyalist muhtemelen, eksik olan en önemli unsurun işgücünün metalaşması ve sınıf sömürüsü olduğunu söyleyecektir. Tamam. Ama kapitalist piyasaya ilişkin sosyalist betimlemelerde bile, bunun ayırt edici başat özelliğinin fırsat ya da seçim olmadığı, bilakis zorlama olduğu tam anlaşılmamaktadır. Kapitalizmde maddi yaşamın ve toplumsal üretimin tümüne piyasa aracılık eder, öyle ki tüm bireyler ihtiyaçlarını temin edebilmek için şu ya da bu şekilde piyasa ilişkilerine girmek zorundadır. Bu piyasaya bağım sisteminde kapitalist piyasanın buyrukları (dayattığı rekabet etme, biriktirme, kâr maksimize etme ve işgücünün verimini artırma zorunlulukları) tüm ekonomik işlemleri düzenlemekle kalmaz, genel toplumsal ilişkileri de düzenler. İnsanlar arasındaki ilişkilere meta mübadelesi aracılık ettiği için, insanların toplumsal ilişkileri de nesnelere arasındaki ilişkiler gibi görünür: Marx’ın ünlü ifadesiyle “meta fetişizmi” budur.

Bazı okuyucular bu noktada bunları her sosyalistin ya da en azından her Marksistin bildiğini söyleyerek itiraz edeceklerdir. Ama bu kitapta göreceğiz ki (kapitalist piyasanın fırsattan

ziyade zorunluluk biçiminde işleme misali) kapitalizmin özgül yönleri Marksist kapitalizm tarih kitaplarında bile gözden kaybolabilmektedir. Kapitalizmden önceki toplumdan kapitalist topluma geçiş, önceki toplumsal formasyonların bazen engellere çarpıp da az çok doğal şekilde büyüyüp olgunlaşması şeklinde nitel bir dönüşümden ziyade nicel bir değişim olarak sunulduğunda kapitalist piyasa özgül bir toplumsal yapı olarak gözden kaybolmaktadır.

Bu kitabın konusu kapitalizmin kökeni ve buna ilişkin tarihsel-teorik tartışmalardır. I. Kısım'da başlıca tarihsel açıklamalar ve tartışmalar gözden geçirilmektedir. Özellikle en yaygın kapitalist gelişme modeli olan "ticarileşme modeli" (birkaç versiyonuyla) ele alınmakta ve bu modele yapılan başlıca itirazlar incelenmektedir. II. ve III. Kısım'da alternatif bir tarihsel anlatı taslağı çiziyorum. Bu alternatif anlatıyı I. Kısım'da ele alınan tartışmaları ve özellikle basmakalıp görüşlere karşı çıkan tarih kitaplarını temel alarak kurdum; soruyu geçiştiren standart açıklamalarda sık sık düşülen tuzaklardan sakındığımı umuyorum. Gözden geçirilip genişletilen bu yeni baskıya eklenen bölümlerde ve fasıllarda, özellikle kapitalist olmayan ticaret, kapitalist emperyalizmin kökeni, kapitalizm ile ulus devlet arasındaki ilişki üzerine ilk baskıda üstü kapalı dokunulan savlar geliştirildi.

Kitabın orijinal başlığına bir alt başlık ekledim. Alt başlığın, yeni baskının ilkinden epey daha uzun olmasının yanı sıra kapitalizme ve etkilerine daha uzun dönemli "geniş bir bakış" ile baktığımı da anlattığını umuyorum. İlk maksadım kapitalizmin doğallaştırılmasına karşı çıkmak, hangi bakımlardan tarihsel özgül bir toplumsal formasyon olduğunu ve hangi yönden önceki formasyonlardan tarihi bir kopuş teşkil ettiğini vurgulamaktır. Bu denemede amacım hem bilimsel hem de politiktir. Kapitalizmin özgüllüğünü ve onu yaratan uzun sancılı tarihsel süreçleri görmezden gelen girişimler, geçmişi kavrayı-

şımızı daraltıp sınırlandırmaktadır. Aynı zamanda gelecek için umut ve beklentilerimizi daraltıp kısıtlamaktadır, zira kapitalizm tarihin doğal doruğu olarak kabul edilirse aşılması tasavvur edilemez. Kapitalizmin kökeni sorunu gizemli görünebilir. Ancak bu sorun kültürümüze derin kök salmış varsayımların içindedir; sözüm ona “serbest” piyasaya ve bunun insanlığa yararlarına dair, demokrasiyle, toplumsal adaletle ve ekolojik sürdürülebilirlikle bağdaşırılığına dair yaygın tehlikeli yanılsamaların bağrında bu sorun var. Kapitalizme alternatif düşünebilmek için kapitalizmin geçmişine ilişkin alternatif anlayışları tartmak gerekir.

I

GEÇİŞ TARİHİ
KURAMLARI

TİCARİLEŞME MODELİ VE BIRAKTIĞI MİRAS

Kapitalizmin kökenine dair en yaygın basit açıklama, kapitalist gelişmeyi neredeyse insan türü var olduğundan beri insan faaliyetlerinin doğal sonucu olarak kabul eder. Gerçekleşmesi için sadece dışsal engellerin kaldırılması gerekmekteydi. Bu açıklamanın (ya da açıklamamanın) çeşitlemeleri, iktisadi gelişmeye ilişkin “ticarileşme modelini” oluşturmaktadır; herhalde hâlâ en yaygın modeldir. Kapitalizmi en sert eleştirenler arasında da en yaygın modeldir. Modelin etkileri, onu geçersiz kıldığını iddia eden demografik açıklamalarda ya da çoğu Marksist açıklamada bile tümüyle silinmiş değildir.

TİCARİLEŞME MODELİ

Klasik ekonomi politikte, Aydınlanma'nın ilerleme anlayışında ve daha modern tarih kitaplarında görülen geleneksel açıklamaya göre, Adam Smith'in insanda olduğunu iddia ettiği ünlü “takas ve mübadele” doğal eğilimi olsa da olmasa da, çıkarını güden rasyonel bireyler tarihin şafağından beri mübadele yapagelmıştır. İşbölümünün artmasıyla mübadelede uzmanlaşma oldu. Uzmanlaşma üretim araçlarında teknik

ilerleme ile beraber yürüdü. Bu açıklamaların pek çoğuna göre, işbölümünde artan uzmanlaşmada asıl amaç üretkenliği artırmak olmuş olabilir. Onun için ticaretteki gelişmeye dair bu açıklamalar ile bir çeşit teknolojik determinizm arasında bağlantı oluşuyor. Buna göre, ilerlemenin en yüksek aşaması olan kapitalizm yani “ticaret toplumu”, çok eskilere uzanan ticari faaliyetlerin (teknik ilerleme ile birlikte) olgunlaşması ve siyasi ve kültürel kısıtlamalardan kurtuluşudur.

Bu açıklamalar piyasanın, ona zorun girdiği zaman kapitalleştiğini kabul etmemektedir.* Bilakis bunlar kapitalizmin, piyasanın eski çağlardan kalma kısıtlamalardan azat olduğunda ve herhangi bir nedenle ticari fırsatların artmasıyla ortaya çıktığını öne sürüyor. Bu açıklamalarda kapitalizm, önceki [toplumsal] formasyonlardan nitel bir kopuştan ziyade muazam bir nicel artıştır, piyasaların genişlemesi ve iktisadi yaşamın ticarileşmesidir.

Anlatıya göre, bu kısıtlamalar kapsamlı ve kesin olarak yalnızca Batı’da ortadan kaldırıldı. İlk Çağ’da Akdeniz bölgesinde ticaret toplumu epey oluşmuştu, ancak evriminin devamını doğal olmayan bir kesinti –feodalizm fasılası, ekonomik yaşamı yeniden irrasyonalizmin ve asalak feodal beyler iktidarının zincirlediği karanlık yüzyıllar– durdurdu.

Bu kesintinin klasik anlatısında barbarların Roma İmparatorluğu’nu istilasına atıf yapılır. Daha sonra modelin çok etkili bir yorumunu geliştiren Belçikalı tarihçi Henri Pirrenne, Akdeniz’de ticaret uygarlığındaki kesintinin daha sonra, Müslümanların istilasıyla olduğunu öne sürdü. Müslüman istilası Doğu ile Batı arasındaki Akdeniz ticaret yollarını kapatarak eski ticaret sisteminin gelişmesini baskı altına almıştı. Tüccar sınıfının önderliğinde büyüyen “mübadele ekonomi-

* İngilizce *market* kelimesinin pazar ve piyasa anlamlarını göz önüne alarak cümle şöyle yorumlanabilir: “Bu açıklamalar, pazarlardaki mübadelelere zorun girmesiyle kapitalist piyasalara dönüştüğünü kabul etmemektedir.”–*red.*

sinin” yerini “tüketim ekonomisi” yani feodal aristokrasinin rantiyeye ekonomisi aldı.¹

Ancak Pirenne’e ve öncellerine göre ticaret, kentlerin büyümesi ve tüccarların özgürleşmesiyle zamanla yeniden canlandı. Burada da ticarileşme modeliyle bağlantılı en yaygın varsayımlardan birini görüyoruz: Kapitalizmin kentlerle ilişkili olduğu, kentlerin başından beri kapitalizmin embriyosu olduğu varsayımı. Pirenne’e göre kentler erken modern dönemde kendine özgü görülmedik bir özerklik içinde gelişti. Kentlere eski kültürel kısıtlamaların ve siyasi asalakların boyunduruğunu başından atan özerk kentsoylu (ya da burjuva) sınıfı hâkimdi; başlıca faaliyeti ticaretti. Kent ekonomisinin, ticari faaliyetin ve tüccar zihniyetinin bağımlardan kurtulması ve ticaretteki özgürleşmenin üretim tekniklerinde olanak açtığı kaçınılmaz ilerleme, modern kapitalizmin ortaya çıkışını açıklamaya güya yetiyordu.

Bütün bu açıklamaların ortak yönü, mübadelenin ilk belirtilerinden modern sanayi kapitalizminde olgunlaşmasına dek ticaretin ve piyasaların devamlılığını varsaymalarıdır. Bu açıklamalara göre “ucuza alıp pahalıya satma” şeklinde yürüyen kadim ticari kâr kazanma işi, aslında artık değere el koyarak yapılan birikimden ve kapitalist mübadeleden de farklı değildir.

Öyleyse bu modele göre kapitalizmin ya da “ticaret toplununun” ortaya çıkışı büyük bir toplumsal dönüşümden çok, nicel bir artıştır. Ticaret yayılarak, giderek daha çok metayı kapsadı. Serveti de artırdı. Klasik ekonomi politikte görülen bir kaniya göre ticaret ve geliştirdiği iktisadi zihniyet (ticaret yapanların ihtiyatı ve tutumluluğu) yatırıma olanak veren

1 Henri Pirenne’in en ünlü eseri *Mohammed and Charlemagne*’dır (Londra: Ailen ve Unwin, 1956), ama tezi bütünüyle bir konferans dizisinde özetlenmiştir: *Medieval Cities: The Origins and the Revival of Trade* (Princeton: Princeton University Press, 1969).

serveti biriktirmeyi teşvik eder. Bu “ilk” ya da “ilkel” birikim kritik bir kitleye ulaştığında, ticarileşme kemale ererek olgun bir “ticaret toplumu” ortaya çıkar. “İlkel birikim” denilen bu kavram, Marx’ın *Kapital*’in I. cildinde inceleyip eleştirmesiyle kapitalizmin kökenini açıklamaya önemli bir yeni açı getirdi; bunu göreceğiz.

Bu kapitalizm tarihi anlatılarındaki başka bir ortak tema, burjuvazinin ilerlemenin öznesi olduğudur. *Burjuva* ile *kapitalisti* aynı görmeye öylesine alışmış ki, bu örtüşmedeki saklı varsayımlar gözden kaçmaktadır. Tanıma göre kentsoylu ya da burjuva, bir kent sakinidir. Sözcük eskiden özellikle Fransızcasında [aristokrat bir] soydan olmayan, geçinmek için çalışan ama işinde genelde elini kirletmeksizin bedeninden çok kafasını kullanan birey anlamında kullanılıyordu. Sözcüğün bu eski anlamı kapitalizm hakkında hiçbir bilgi vermiyor; tanımına tüccarın yanı sıra serbest meslek sahibi, memur ve aydın da girer. “Kapitalist” ve “burjuva” kavramlarının giderek örtüşmesi, İngiltere’deki ekonomik gelişme ile Fransız Devrimi’ni birbirine bağlayan ilerleme anlayışının karma bir tarihsel değişim tablosu çizerek bunu Batı kültürüne yerleştirmesiyle oldu. “Burjuva” sözcüğünün daha sonraki kullanımında kent sakininin tüccarlaşarak kapitalistleşmesi, ticarileşme modelinin mantığını gösteriyor: İlk Çağ’daki kent sakininin yerini Orta Çağ’da kentsoylusu alır, bu da kolayca modern kapitaliste dönüşür. Ünlü bir tarihçi bunu, tarih orta sınıfların sürekli yükselişidir, diye alaya almıştır.

Bu modelleri benimseyen tüm tarihçiler, kapitalizmin bir çeşit tarihî kopuş ve dönüşüm temsil ettiğini kabul etmiyor değiller. Doğrudur: Bazıları hemen her yerde, özellikle de İlk Çağ’da Yunanistan’da ve Roma’da ticaret yapıldığını keşfetmekle kalmıyor, hep dışsal engellerden kurtulmayı bekleyen kapitalizm parçacıkları da bulmaya meylediyorlar. Ama bunlar bile feodalizmin iktisadi ilkelerinden “ticaret toplumundaki”

yeni zihniyetine yani kapitalizme geçişin büyük bir değişim olduğunu vurgular. Örneğin “doğal” bir ekonomiden para ekonomisine geçişten ya da kullanım için üretimden mübadele için üretime geçişten dem vurulur. Ne var ki bu tarih anlatılarında büyük bir değişimden bahsedildiğinde bu değişim ticaretin ve piyasaların mahiyetinde değildir. Değişim daha ziyade ticaretin doğal evrimini ve piyasaların olgunlaşmasını engelleyen siyasi, hukuki, kültürel, ideolojik ve teknolojik güçlerde ve kurumlardadır.

Bu modellerde ticaret toplumunun doğal gelişmesini ke-sintiye uğratarak tarihte asıl kopuşu temsil eden, *feodalizmdir*. Feodalizmin çatlaklarında yeşerip onun kısıtlarını yıkan ticari gelişmenin yeniden canlanması Avrupa tarihinde büyük bir değişiklik olarak ele alınır, ama yolundan geçici olarak (uzunca süre ve şiddetle de olsa) saptırılan tarihî bir sürecin tekrar devam etmesi olarak görülür. Bu varsayımların içerdiği başka bir önemli önerme kentlerin ve ticaretin doğal olarak feodalizmle çeliştiğidir, zira nasıl gerçekleşmiş olursa olsun bunların büyü-mesi ve artması feodal sistemin kuyusunu kazmıştır.

Bu anlatılara göre feodalizm ticaret toplumunun ilerlemesi-ni raydan çıkarmış olsa da, piyasanın öz mantığında önemli bir değişiklik olmadı. Piyasada faaliyet gösterenler baştan itibaren ortaya çıkan her fırsatta malları kâr amacıyla satarak fayda-sını* maksimize eden, çıkar güden rasyonel bireylerdi. Piyasa mantığı uyarınca işbölümü ve uzmanlaşma arttı, ticaret ağları sürekli genişledi, özellikle üretim teknikleri devamlı gelişerek maliyetleri düşürerek ticari kârları artırdı. Bu mantığın işleyişi çeşitli şekillerde kösteklenebiliyordu. Feodal beyler kâr amaç-lı mübadele yapmak ve üretim tekniklerini geliştirmeyi teşvik

* Burada “fayda” kelimesi mikroiktisadi bir terimdir. İnsanı herhangi bir malı satın almaya güdüleyen ihtiyaç, zevk, eğilim vs. anlamına gelir. Mikroiktisatta bireylerin tüm iktisadi eylemlerinde faydalarını ençoklaştırmaya çalıştığı öne sürülür. -red.

etmek yerine, baskın güçlerini kullanarak angarya yaptırdıkları işgücünü sömürüp köylülerden artık ürün kopararak servet gasp edebiliyor, bu suretle piyasanın mantığını bastırabiliyordu. Ama piyasanın mantığı esas itibarıyla hep aynı kaldı: Bu mantık gereği daima yararlanılacak bir fırsat olur, daima ekonomik büyümeye ve üretim güçlerinin gelişmesine yol açar; dolayısıyla da piyasanın mantığı serbestçe işlerse er geç sanayi kapitalizmine varılır.*

Başka bir deyişle ticarileşme modeli kapitalizme özgü zorunları es geçmektedir. Model, piyasanın kapitalizmde somut işleyişini; insanları piyasaya girmeye, artığı yeniden yatırmaya, işgücünün üretkenliğini artırarak üretimi “etkin”** yapmaya zorlayan hareket yasalarını; rekabet, kâr maksimizasyonu ve sermaye biriktirme yasalarını görmezden gelmektedir. Sonuçta modeli benimseyenler bu özgül hareket yasalarını belirleyen özgül toplumsal mülkiyet ilişkilerini ve özgül sömürü tarzını açıklamaya gerek duymadı.

Aslında ticarileşme modelinde kapitalizmin ortaya çıkışını açıklamaya zaten gerek yoktu. Model, kapitalizmin tarihin başından beri var olduğunu, hatta embriyo olarak insanın öz doğasında ve rasyonalitesinde olduğunu kabul ediyordu. İnsanların olanak verildiğinde daima kapitalist rasyonalite kullarınca davrandığını, kâr kazanma amacı güttüğünü ve bu amaçla emeğin üretkenliğini artırmaya çalıştığını varsayıyordu. Böylece tarih, kapitalist gelişme yasalarına göre (bazen büyük kesintilere uğrasa da) üretim güçlerini geliştirerek sürdürülen bir ekonomik büyüme sürecinde ilerledi. Şayet olgun kapitalist ekonominin ortaya çıkışına ilişkin herhangi bir açıklamaya gerek varsa bu, kapitalist ekonominin doğal gelişmesine

* Yazarın, bu paragrafta da ticarileşme modelinin İngilizce *market* kelimesindeki pazar-piyasa anlam karışıklığını bir devamlılık ima etmekte kullandığını görüyoruz. –*red.*

** Mikroiktisatta “etkin” randımanlı, verimli anlamına gelmektedir. –*red.*

ket vuran engelleri saptayıp engellerin nasıl ortadan kaldırıldığını açıklamak olmalıydı.

Haliyle bunda büyük bir çelişki var. Güya piyasa bir tercih yapma sahası, “ticaret toplumu” da özgürlüğün doruğudur. Ne var ki bir açıdan bu piyasa anlayışı insanın özgürlüğünü dışlamaktadır. Zira bu anlayışla ilişkilendirilen tarih teorisinde modern kapitalizm evrensel, tarih ötesi değişmez yasalara göre işleyen, kaçınılmaz, hemen hemen doğal bir sürecin sonucudur. Yasaların işleyişi en fazla geçici olarak engellenebilir ama bunun bedeli büyük olmaktadır. Nihai ürünü olan “serbest” piyasa, bir ölçüde kontrol edilip düzenlenebilecek öznesiz bir mekanizmadır ama onu engelleme çabaları beyhude olur; doğal yasalarını ihlal etmenin tüm tehlikeli sonuçları başa gelir.

KLASİK TİCARİLEŞME MODELİNDEN SONRA

Temel ticarileşme modelini Max Weber’den Fernand Braudel’e dek birçok kişi rötuşlayıp düzeltmeler yaptı.² Weber, tam gelişmiş kapitalizmin ancak çok özgül tarihsel koşullarda ortaya çıktığını, her yerde ortaya çıkmadığını görmezlik etmedi. Gerçi kendisi daha eski çağlarda, hatta klasik İlk Çağ’da kapitalizmin bir çeşidini bulmaya istekliydii. Ama Avrupa’yı dünyanın diğer bölgelerinden ayırt etti; özellikle Batı kapitalizminin benzersizliğini açıklamak için Batı’daki kentlerin ve Avrupa’daki dinin benzersiz özelliklerini vurguladı. Sorun şu ki, Weber kapitalizmin başka yerlerde gelişmesini engelleyen etkenlerden (akrabalık biçimlerinden, tahakküm biçimlerinden, dinî geleneklerden vs.) bahsettiğinde bundan sanki daima kentlerin ve ticaretin kösteklenmeyen doğal büyümesinin, kentlerin ve kentsoylu sınıfların özgürleşmesinin tanım gereği

2 Weber’in ticarileşme modelini nasıl desteklediğine ilişkin ek bilgi için, *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995) [*Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, Yordam Kitap,2008] kitabımda 5. Bölüm’e bakınız.

kapitalizme varacağı anlamı çıkıyordu. Weber, başkaları gibi, kapitalizmin gelişmesinin Avrupa'da (ya da Batı Avrupa'da) bir süreç olduğunu, kapitalizm için Avrupa'da görülen bazı genel şartların gerekli olduğunu, Avrupa'nın tümünün (içindeki tüm farklara rağmen) esas olarak tek bir tarihsel yol izlediğini öne sürdü.

Yakınlarda genel ticarileşme modeline, özel olarak da Pirenne tezine cepheden saldırılar oldu; beriki artık gözden düşmüş bulunuyor. Bu saldırıların en yenisi ve etkili olanı Avrupa'nın iktisadi gelişmesini nüfusun kendiliğinden artış-azalış çevrimlerine atfeden demografik modeldir. Ancak eski modele ne kadar hararetle karşı çıkarlarsa çıksınlar, demografik açıklamanın temel varsayımlarının, ticarileşme modelinden, temsilcilerinin iddia ettiği kadar farklı olduğu kuşkuludur.

Demografik modeldeki temel varsayım, kapitalizme geçişin arz ve talep yasaları tarafından belirlendiğidir.³ Bu yasaların işleyişi ticarileşme modelinin açıklamalarından daha karmaşık olabiliyor. Yasalar toplumun kentleşme ve ticaret artış süreçlerinden ziyade, nüfusun karmaşık artış-azalış çevrimiyle ya da Malthusçu tıkanmalarla daha çok bağlantılı. Ama yine de kapitalizme geçiş piyasanın tarih ötesi evrensel yasaları uyarınca, yani arz ve talep yasaları uyarınca oluyor. Demografik modelde piyasanın ve piyasa yasalarının doğası sorgulanmaz.

Doğrudur, demografik model Avrupa'daki iktisadi gelişmede esas belirleyicinin ticari genişleme olduğuna karşı çıkar. Kapitalist piyasanın kapitalist olmayan toplumlardaki pazarlardan nicel olarak daha büyük ve kapsayıcı olmakla kalmadığını, nitel olarak da farklı olduğunu en azından açıkça inkâr

3 Robert Brenner, T.H. Aston ve C.H.E. Philpin'in editörlüğünü yaptığı, *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985) içindeki "Agrarian Class Structure and Economic Development", s. 10'da bu noktaya parmak basar.

etmeyebilir. Ama demografik model, beylik modele cepheden bir karşı duruş teşkil etmiyor; onu zımnın kabul ediyor.

Başka bir etkili açıklama “dünya sistemleri” teorisidir, özellikle bunun “bağımlılık” teorisine örtüşmesidir. Buna göre “dünya” ekonomisindeki gelişme büyük ölçüde bölgeler arasındaki, “merkez” ile “çevre” arasındaki eşitsiz mübadeleyle ve özellikle sömürge (ve sömürge sonrası) coğrafyanın emperyalist güçler tarafından sömürülmesiyle belirlenmektedir.⁴ Bu teori çerçevesinde yapılan araştırmalara göre kapitalizm, daha önce değilse bile erken modern çağda geniş ticaret ağlarının dünyayı sardığı dönemde ortaya çıkan böyle bir “dünya” ekonomisi bağlamında doğdu. Burada önemli bir tema, Avrupa, olgun kapitalizme geçişin arifesindeyken Avrupa dışında ticarete ve teknolojide ondan çok daha gelişmiş olan uygarlıklardan en ileri olanlarının dahi önünün bu eşitsizlikler yüzünden kesildiğidir. Bu uygarlıklarda servet birikmesini eşitsiz mübadele ve emperyalist sömürü engellerken, Avrupa’da bu eşitsiz ilişkilerden yararlananlar aşırı miktarda birikim yaptı ve biriken servetleriyle yatırım yaparak kapitalizme, özellikle sanayi kapitalizmine doğru nihai sıçramayı yapabildi.

Dünya sistemleri teorisinin önde gelen savunucuları Batı’nın bazı başka avantajları olduğunu da iddia etti. Özellikle feodalizmin parçalanmış devlet yapısı ve ardından gelen ulus devletler ticarete dayanan bir işbölümünün gelişmesine elverdi; ticarete ve birikime ayak bağı olmadı. Oysaki Avrupa dışında büyük uygarlıklarda imparatorluk yönetimleri tüccar servetlerinin birikmesini baltalayıp yatırım yapılmasını engelledi.

Bu anlatının eski ticarileşme modeliyle birçok ortak yönü var: Ticaretin boyutu kapitalist gelişmenin göstergesidir; kapitalist gelişme ticari faaliyetin çoğalmasıyla ve bunun yol

4 Özellikle, Immanuel Wallerstein’in eseri *The Modern World System [Modern Dünya Sistemi]* (3 cilt) (New York: Academic Press, 1974-88)’e bakınız.

açtığı “ilkel birikim” ile olur. Ekonomiler, ticaretin artışı ve ticari servet birikimindeki artış engellenmediği ölçüde kapitalist yönde gelişir. Tıpkı eski model, ticaret toplumunun ortaya çıkışını engellenmediğinde az çok doğal bir süreç olarak gördüğü gibi, dünya sistemleri teorisi önemli ölçüde o görüşü paylaşmakta ya da tersine çevirmektedir: Eğer gelişmiş bazı ekonomiler olgun bir kapitalizm *üretmedi* ise bu önlerine çıkarılan engellerdendir.

Eski ticarileşme teması üzerine başka bir çeşitlemede kapitalizmin tedrici bir gelişme sürecinin sonucu olduğu öne sürülüyor. Buna göre süreçte ticari faaliyetin ağırlık merkezi Avrupa’da bir bölgeden diğerine kaydı. İtalya’da şehir devletlerinden Hollanda’ya ya da Hansa kentlerine* kaydı, İspanyol sömürge imparatorluğunun yayılmasından diğer emperyalizmlere sıçradı, nihayet Britanya İmparatorluğu’nda doruğa ulaştı. Her aşama önceki aşamanın başarıları üzerinde yükseldi. Süreçte Avrupa ticaretinin menzili genişlerken araçları da iyileşti; İtalya’da muhasebede geliştirilen çifte kayıt usulünü ve (özellikle Hollanda’da) çeşitli finansal yenilikler ve üretim teknolojisinde ilerlemeler getirerek İngiliz Sanayi Devrimi’nde zirveye ulaştı. Bu “katma değer sürecinin” nihai sonucu (belki burjuva devrimlerinin de desteğiyle) modern kapitalizm oldu.⁵

Öyleyse ister kentleşme ve ticarete artış süreci ile olsun, ister demografik artışın çevrimleri ile olsun, bütün bu açıklamalarda kapitalizme geçiş bir şekilde ticari faaliyetin nicel artışının ve piyasanın tarih ötesi evrensel yasalarının sonucudur. Söylemeye gerek yok, neoklasik iktisat genel olarak tarihe ilgisiz olduğundan bu varsayımların yerine bir şey koymadı. Bugün-

* Hansa Birliği, Almanya’nın kuzeyindeki bazı bağımsız kentler arasında kurulan bir ticaret, dayanışma ve savunma ittifakıydı. 1356’dan 1862’ye kadar devam etti. –red.

5 Perry Anderson, “Maurice Thomson’s War”, *London Review of Books*, 4 Kasım 1993, s. 17.